

Selvitys Suomen romanikielen nykytilasta sekä kielentutkimuksen ja -huollon tarpeista

Kimmo Granqvist

22.2.2006

1 Taustaa

1.1 Suomen romanit

Suomen romaneja arvioidaan olevan kaikkiaan n. 13 000, joista n. 3 000–4 000 asuu Ruotsissa (Sarita Friman, henkilökohtainen tiedonanto 6.8.2003). Tarkkaa tietoa Suomen romanien määrästä ei ole, koska Suomen tietosuojalainsäädäntö (henkilötietolain §11) kieltää etnisen alkuperän rekisteröinnin.

Romaneja asuu hajallaan eri puolilla maata aina Lapin lääniä myöten. Valtaosa Suomen romaneista asuu kuitenkin Etelä-Suomen kaupungeissa (ennen kaikkea pääkaupunkiseudulla).

Romanien yhteiskunnallinen asema on parantunut viime vuosikymmeninä, mutta romanit ovat edelleenkin heikommassa sosioekonomisessa asemassa kuin muut suomalaiset. Romaniväestön asema työmarkkinoilla on vaikea, vaikka heidän koulutustasonsa on parantunut ammatillisen aikuiskoulutuksen ansiosta.

Ensimmäinen maininta romanien tulosta Suomeen löytyy Ahvenanmaalta Kastelholman linnan tileistä vuodelta 1559 (Vehmas 1961: 52). Suomen mantereella romaneja tavattiin ensimmäistä kertaa pari vuosikymmentä myöhemmin. Romanien tuloreitistä Suomeen on kiistelty pitkään (esim. Sundt 1852; Miklosich 1872–80; Thesleff 1901, 1904; Vehmas 1961; von Schoulz 1955; Valtonen 1968; Kopsa-Schön 1996; Pirttisaari 2002). Aiemmin romanien oletettiin tulleen Suomeen Venäjältä, mutta myöhemmin alettiin uskoa Suomen romanien saapuneen Ruotsista, jonne he ovat tulleet Tanskasta ja edelleen Skotlannista. Toisaalta esimerkiksi Vehmas (1961: 52–4) ei vakuuttunut läntistä tuloreittiä koskevasta teoriasta, vaan katsoi maantieteellisten seikkojen puhuvan sitä vastaan.

1.2 Suomen romanikieli Euroopan romanimurteiden kokonaisuudessa

Romani kuuluu indoeurooppalaisen kielikunnan indoiranilaisen haaran indoarjalaiseen alaryhmään. Se on yksi niistä Intian kielistä, joita Intiasta lähteneet kiertelevät ryhmät puhuvat Intian ulkopuolella. Romania on keskiajalta lähtien ainoana indoarjalaisista kielistä puhuttu yksinomaan Euroopassa. Romanin puhujien itsestään käyttämällä nimityksellä *rom* tai *řom* on vastineensa muiden Intian kieliä puhuvien tai intialaisperäistä sanastoa käyttävien peripateettisten ryhmien nimissä. (ROMANI Project Manchester 2006a.)

Romanin kantamuotona pidetään protoromania. Se on rekonstruktio, joka perustuu vanhoihin indoarjalaisiin prototyyppeihin ja niistä kehittyneisiin uusindoarjalaisiin kieliin sekä niiden vertailuun nykyisten romanikielen murteiden samankantaisiin muotoihin. Protoromanin oletetaan muotoutuneen Keski-Intiassa (alkuaan Turner 1926). Sille ominaisia ovat kehityskulut, jotka ajoitetaan siirtymäkauteen muinaisindoarjalaisista kielistä (sanskrit) keski-indoarjaan (prakrit, pali) eli 500 eKr. jälkeiseen aikaan. Kontakti Bysantin ajan kreikan kanssa vaikutti suuresti romanikieleen. Kielikontaktin vaikutuksesta kehittyneitä kielimuotoja kutsutaan varhaisromaniksi (engl. *Early Romani*).

Romanimurteiden luokituksella on pitkät perinteet aina Miklosichista (1872–80, III) alkaen. Matras (2002: 6–13) jakaa nykyiset Euroopan romanimurteet neljään pääryhmään: valakialaisiin, pohjoisiin ja keskisiin murteisiin sekä Balkanin romanimurteisiin. Näistä sekä puhujien määrän, maantieteellisen levinneisyyden että dokumentaation laajuuden suhteen näkyvimmän ryhmän muodostavat valakialaiset murteet, jotka muotoutuivat romaniankielillä alueilla (Matras 2002: 7). Pohjoismurteiden keskuksena voidaan pitää murreryhmää, josta käytetään nimitystä *sinti-manuš*. Tähän ryhmään kuuluvien murteiden yhteisenä piirteenä on vahva saksan vaikutus sekä joukko innovaatioita, jotka viittaavat murreryhmän muotoutumiseen saksankielisillä alueilla ja siirtymiseen sitten muille alueille (Matras 2002: 9). Keskisille murteille on ominaista unkarin vaikutuksen säilyminen. Matras (2002: 8) jakaa Balkanin romanimurteet kahteen eri ryhmään: konservatiivisempiin eteläisiin murteisiin ja suppeampaan ryhmään, johon kuuluvat *drindari*, *kalajdži* ja *bugurdži*.

Suomen romani lukeutuu pohjoisten murteiden luoteiseen ryhmään. Romania on puhuttu Suomessa noin 450 vuotta. Suomen romanissa on säilynyt joitakin romanimurteissa konservatiivisina pidettäviä piirteitä, mutta varsinkin ääntämys ja syntaksi ovat suomalaistuneet ja kielessä on runsaasti käännöslainoja (Valtonen 1967: 96, ms.). Suomen romanille on ollut ominaista kohtalainen tai vahva rakenteellinen lainaaminen, suomesta puuttuvien morfologisten oppositioiden (osittainen) häviäminen sekä kielen rakenteen samanaikainen yksinkertaistuminen ja monimutkaistuminen (Pirttisaari 2004).

Leksikko on suppeahko. Arviot lekseemien lukumäärästä liikkuvat 2 000–2 600 paikkeilla (Valtonen 1968: 181, ms.; Aalto 1977: 70; Granqvist & Pirttisaari

2003; Granqvist, painossa). Alkuperäinen indoarjalainen leksikko on supistunut Euroopan romanimurteiden noin 650–700 juuresta suunnilleen 450 juureen (Haarmann 1985: 68). Eurooppalaisista kontaktikielistä germaanisten ja skandinaavisten kielten – erityisesti ruotsin – vaikutus Suomen romaniin on ollut vahva. Näkemykset ruotsalaisten lainojen osuudesta leksikossa vaihtelevat 23 %:sta (Valtonen 1966) peräti 45 %:iin (Valtonen 1979). Sen sijaan suomen sanastollinen vaikutus on ollut selvästi ruotsia vähäisempää, ehkä juuri romanin salakieliluonteen vuoksi (Valtonen 1968: 241–54; Sammallahti 1972: 31–2; Leiwo 1999: 129).

1.3 Suomen romanikielen käyttö ja asema

Romanikielen keskeisimpänä tehtävänä on ollut toimia yhteisön puhuttuna perhe- ja salakielenä (Valtonen 1968: 241). Romanikieltä pidetään tärkeänä kulttuuri-identiteetin symbolina ja ryhmän kiinteyden vahvistajana, joka liittyy romanien historiaan, traditioihin ja tapakulttuuriin (T. Åkerlund 2002: 126). Romanikielellä on merkittävä asema identiteetin osana jopa niilläkin romaninuorilla, joiden romanin taito ei ole kovin vahva (A. Åkerlund 2004: 237–8). Romanikielen merkitys ilmenee paitsi identifioitumisena ryhmään, myös rajana valtaväestöön nähden (Hedman 2004: 42). Romanikielen statuksesta salakielenä Suomessa ja muualla ovat maininneet monet (Ganander 1780; Valtonen 1968: 241–5; Grönfors *et al.* 1997: 175; Pirttisaari 2002: 17–8; Holzinger 1995; Bakker & Kyuchukov 2000: 30). Asenteet romanikieltä kohtaan vaihtelevat kuitenkin puhujayhteisössä. Esimerkiksi Kopsa-Schön (1996: 44) huomauttaa, etteivät hänen haastattalemansa kieltä hallitsemattomat nuoret siitä olleet sanottavasti kiinnostuneitakaan.

Kielen käyttö nimenomaan sen keskeisimmässä funktiossa on vähentynyt siinä määrin, että sitä voidaan pitää vähintäänkin vakavasti uhanalaisena (Vehmas 1961; Hedman, tulossa); nykytutkimuksessa Suomen romani on aika ajoin leimattu jopa kuolevaksi kieleksi (Pirttisaari 2003, 2004a, 2004b: 178). Attritiota tiedetään esiintyneen jo 1700-1800-luvuilla, mutta varsinaisesti kielen käyttö alkoi vähentyä nopeasti vasta toisen maailmansodan jälkeisten yhteiskunnallisten muutosten myötä, jolloin romanien perinteisillä ammateilla ei enää ollut entisenlaista merkitystä ja asumismuodot muuttuivat (esim. Vehmas 1961; Kopsa-Schön 1996: 44; Granqvist 2001a, Pirttisaari 2003; ammateista esim. Koivisto 1992).

Vehmaan (1961: 91–9, 188–9) väitöskirjassaan *Suomen romaaniväestön ryhmäluonne ja akkulturoituminen* julkaisemat kielitaitoa ja kielen käyttöä koskevat tilastotiedot perustuivat Sosiaalisen tutkimustoimiston haastattelututkimukseen vuodelta 1954. Arviot nojasivat itsearviointiin, jonka luotettavuutta on syytä epäillä. Tutkimuksen mukaan tuolloin 60 % aikuisista romaneista hallitsi romanikieltä mielestään täydellisesti tai hyvin ja toimeen tuli peräti 89 %. Kielitaidossa ei ollut maaseudun ja kaupunkien välillä kovin olennaisia eroja, joskin kieltä mielestään täydellisesti hallitsevia oli maaseudulla enemmän

(60 % kontra 43 %). Valtaosa (81 %) tutkimukseen osallistuneista romaneista käytti kuitenkin keskustelukielenään enimmäkseen tai pelkästään suomea; maaseudulla romanin käyttö oli hieman kaupunkeja tavallisempaa. Tutkimus osoitti myös kielitaidon vähentyneen tuntuvasti nuorten keskuudessa, minkä Vehmas (1961: 188) tulkitsee joko hitaaseen oppimiseen tai kiihtyneeseen akkulturoitumiseen liittyväksi. Helsingin huoltoviraston vuonna 1979 laatima kartoitus osoitti, että enää 37 % tutkituista perheistä osasi kieltä hyvin, 21 % tuli toimeen arkipäivän tilanteissa, ja 42 % osasi vain muutaman sanan.

Toisaalta kielen käyttöala on alkanut laajentua 1900-luvun loppupuolelta lähtien julkisen käytön lisääntymisen myötä. Oma kirjallinen traditio on ilmiönä melko uusi ja monessa mielessä rajoitettu, vaikka pyrkimyksiä romanien omaan kirjalliseen tuotantoon on nähtävissä jo 1800-luvun lopulta. Lähes kaikki romanikielinen kirjallinen materiaali on tuotettu nimenomaan opetuksen tarpeisiin ja hengelliseen käyttöön. Romanien itsensä kouluopetuksen tarpeeseen laatimia oppikirjoja on ilmestynyt 1980-luvulta lähtien. Viljo Koiviston (2002) *Drabibosko liin* on romanikielinen lukemisto, johon on koottu tekijän eri aiheita käsitteleviä kirjoituksia, joista valtaosa on aiemmin julkaistu myös *Romano Boodos* -lehdessä. Raamatunkäännöstyötä on tehty 1970-luvulta lähtien, ja tähän mennessä työn tuloksena kolme evankeliumia on käännetty romaniksi. Pyrkimyksiä romanikieliseen kaunokirjallisuuteenkin on nähtävissä, vaikka esimerkiksi runokokoelmia ei ole vielä julkaistu.

Romania on pyritty kehittämään myös tiedonvälityksen, kirkon ja hallinnon kieleksi. Radio Suomi on lähettänyt vuoden 1995 marraskuusta viikoittain maanantaisin ja tiistaisin romanikielistä uutisohjelmaa *Radiohelmet – Radio Miritz* 12–15 minuuttia kerrallaan (Raila Halmetoja, suullinen tiedonanto 3.8.2004). Romano Mission ry:n *Romano Boodos* -lehdessä on julkaistu romanikielisiä kirjoituksia aina vuodesta 1970, jolloin lehti alkoi ilmestyä. Nykyään myös Suomen romaniyhdistys ry:n tiedotus- ja jäsenlehti *Zirikli* pyrkii julkaisemaan romaniksi. Eri puolilla maata on pidetty romanikielisiä jumalanpalveluksia. Suomen ensimmäinen romanikielinen jumalanpalvelus järjestettiin Turussa Maarian kirkossa Kirkko ja romanit -seminaarin yhteydessä 30.11.1995. Romani palvelee rajoitetusti myös hallintokielenä. Työministeriön, Opetusministeriön sekä Sosiaali- ja terveysministeriön SEIS-projektin (Suomi eteenpäin ilman syrjintää) materiaaleja on laajalti olemassa myös romanikielisinä. Lisäksi joissakin Valtioneuvoston Romaniasiain neuvottelukunnan julkaisuissa on romanikielinen tiivistelmä (esim. *Suomen romanit* 1999: 23–4).

Olennessa osana kielen säilyttämispyrkimyksiä on ollut opetus. Romanikieltä on opetettu 1970-luvulta lähtien, jolloin romaniväestölle alettiin järjestää kursseja, joiden yhtenä oppiaineena romanikieli oli (Koivisto 2003: 18). Vuonna 1980 Jyväskylässä järjestettiin etupäässä ortografiaan keskittyvä kurssi, joka oli suunnattu romanikieltä opettaville (Koivisto 2003: 19). Romanikielen peruskouluopetus aloitettiin 1980-luvun alkupuolella kerholuonteisena. Vuodesta 1989 lähtien romanikulttuuria ja -kieltä on opetettu laajemmin peruskouluissa.

Romanikulttuurin ja -kielen opetus on järjestetty Opetusministeriön tiedotteen mukaan, joka koskee vieraskielisten lasten äidinkielen opetusta.

1990-luvun jälkipuolella peruskouluikäisistä arviolta 1 700 romanilapsesta vuosittain romanikielen opetusta sai keskimäärin 250 lasta noin 10 paikkakunnalla (Eine Lillberg, suullinen tiedonanto 3.8.2004). Opetushallituksen vuosina 2001–2002 yhdessä Romaniväestön koulutusyksikön kanssa toteuttama valtakunnallinen romanilasten Perusopetusprojekti osoitti kouriintuntuvasti romanin opetuksen edelleenkin supistuneen lain suomista mahdollisuuksista huolimatta. Vuosina 2000–2001 vain 20 peruskoulussa järjestettiin romanikulttuurin ja -kielen opetusta, johon osallistui kaikkiaan 859:stä romanioppilaasta ainoastaan 73 (8,5 %).

Romanikielen asemaa yhteiskunnassa on vahvistanut osaltaan lainsäädäntö, joka tukee kielen säilymistä. Saamelaiden, romanien ja viittomakielisten kielilliset ja kulttuuriset oikeudet on myös mainittu perustuslaissa. Vuonna 1995 päivähoitoasetuksen kasvatustavoitteisiin lisättiin romanien oman kielen ja kulttuurin tukeminen, ja peruskoulu-, lukio- ja aikuislukiolakia koskevaa lakia ja asetusta muutettiin siten, että saamenkielisille, romanikielisille ja vieraskielisille lapsille voidaan opettaa oppilaan omaa äidinkieltä. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksesta annettua lakia muutettiin 1.11.1996. Muutoksen myötä laitoksen tehtäviin kuuluivat myös romanikielen tutkimus ja huolto, ja samana vuonna asetettiin myös romanikielen lautakunta. Myös vuoden 1998 alusta voimaan tulleet ja kansallisella lainsäädännöllä vahvistetut kaksi Euroopan neuvoston sopimusta ovat keskeisiä Suomen romanien aseman vahvistamisessa. Ratifioitessaan Euroopan alueellisia vähemmistökieliä koskevan sopimuksen Suomi nimesi romanin ei-alueelliseksi vähemmistökieleksi. Vuodesta 1999 alkaen koulun opetuskieli on joko suomi tai ruotsi, mutta opetuskielenä voi olla myös saame, romani tai viittomakieli. Vanhempien valinnan mukaan lapselle voidaan opettaa myös romania. Lainsäädäntö antaa lisäksi mahdollisuuden kirjoittaa romanikieli toisena äidinkielenä ylioppilaskirjoituksissa. Vuonna 1999 tuli voimaan myös muutos lakiin Yleisradio Oy:stä, joka säätelee julkista radiotoimintaa. Julkisten palvelujen tehtävänä on kohdella ohjelmatoiminnassa suomen- ja ruotsinkielisiä katselijoita ja kuuntelijoita tasapuolisesti sekä antaa palveluja saameksi, romaniksi ja viittomakielellä sekä asianmukaisessa suhteessa maan muille kieliryhmille. Vuonna 2000 päivähoidosta aiemmin vuonna 1995 annettua asetusta muutettiin siten, että kasvatustavoitteisiin lisättiin suomen ja ruotsin lisäksi saamelaiden, romanien ja muiden kieliryhmien oman kielen ja kulttuurin tukeminen yhteistyössä kyseisen kulttuurin edustajien kanssa. Uusi 1.1.2004 voimaan astunut kielilaki koskee ruotsin asemaa toisena kansalliskielenä; romani ja saame mainitaan sen perusteluissa, mutta niiden turvaamisesta säädetään kuitenkin erikseen.

2 Kielentutkimuksen ja -huollon nykytila

2.1 Kielentutkimus 1990- ja 2000-luvulla

Romanikielen tutkimuksen ja -huollon ainoat vakinaiset kansalliset resurssit – kaksi vakanssia – ovat Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa romanikielen hyväksi on tehty työtä jo yli 20 vuotta, vaikka virallisesti romanin tutkimus ja huolto ovat kuuluneet tutkimuskeskuksen tehtäviin vasta vuodesta 1996. Romanikielen tutkimuksessa toisena aktiivisena toimijana on ollut etenkin Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitos. Laitoksessa on 2000-luvulla tehty myös kaksi pro gradu -tutkielmaa, jotka molemmat käsittelevät romanikielen verbinmuotoja. Tätä kirjoitettaessa laitoksessa on tiettävästi tekeillä Suomen romanikielen verbeistä myös yksi väitöskirja. Aiemmin Suomen romanin tutkimuksessa keskeisenä toimijana oli Helsingin yliopiston Aasian ja Afrikan kielten kulttuurien laitos, johon Pertti Valtonen laati opinnäytetyönsä, mutta viime vuosikymmeninä laitoksessa ei ole enää tutkittu romanikieltä. Suomen romania ovat tutkineet 1990- ja 2000-luvulla myös Katri Vuorela ja Lars Borin, joka työskentelee nykyään Göteborgin yliopiston kieliteknologian professorina. Hajahuomioita Suomen romanista esiintyy muun muassa Sampsonilla (1926) ja Matrasilla (2002). Nykyään Suomen romani on myös edustettuna tietokannassa, joka on syntynyt Manchesterin yliopiston hankkeen *The Morphosyntactic Typology of Romani Dialects* tuloksena; Suomesta hankkeesta on työskennellyt Helena Pirttisaari, ja työn etenemistä on Suomen osalta koordinoanut Henry Hedman.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen romanikielen hyväksi tekemässä työssä merkittävin painoalue oli 2000-luvun alkuun saakka leksikografia. Kotus aloitti yhteistyön Viljo Koiviston kanssa *Romani-suomi-englanti-sanakirjan* (1994) laatimiseksi 27.8.1984. Viljo Koiviston (2001) *Suomi-romani-sanakirja*, jossa on noin 23 000 hakusanaa, on laajin tähän saakka ilmestynyt Suomen romanin sanakirja. Sanakirjojen lisäksi on julkaistu leksikografisia artikkeleita ja pienempiä sanastoja (Granqvist 1997; Jussila 1997) sekä romanikielen käänteissanasto (Granqvist 1999c). Kotimaisten kielten tutkimuskeskus on tuottanut myös Suomen romanikieltä koskevan Romlex-hankkeen aineksen. Romlex on Manchesterin, Grazin ja Århusin yliopistojen koordinoima tietokantahanke, jonka tavoitteena on kattava ja korkealaatuinen Euroopan romanimurteiden verkkosanakirja. Olenaisena osana Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen työtä romanikielen parissa on ollut kieliaineistojen keruu ja tallentaminen. Aineiston keruun päätavoitteena on ollut tuottaa materiaalia tutkimuksen tarpeisiin ja työstettäväksi romanikielen opetuksen käyttöön, mutta myös samalla saada mahdollisimman paljon kieltä tallennettua tulevien polvien käyttöön. Kenttäkeruiden tuloksena tutkimuskeskukseen saatiin noin 168 000 sanan puhekielikorpus.

1990-luvun lopulta lähtien on korostunut romanin fonologian ja morfosyntaksin tutkimus (Granqvist 1999a, 1999b, 2001c, 2002b jne.; Granqvist & Pirttisaari

2003; Granqvist & Hedman 2003). Hyvin merkittävä saavutus on 737-sivuisena ilmestynyt monografia *Suomen romanin äänne- ja muotorakenne* (Granqvist, painossa). Teos on kattava Suomen romanin fonetiikan, fonologian ja morfologian kuvaus, joka samalla kokeilee tuoreita kielentutkimuksen menetelmiä. Morfosyntaksi on ollut painoalana myös Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitoksessa, jossa on tutkittu erityisesti romanin verbimorfologiaa. Pia Brandt-Taskinen (2001) kuvaa pro gradu -työssään romanin verbikomplementteja ja keskittyy kysymykseen siitä, onko Suomen romanissa infinitiivi vaiko subjunktiiivi. Helena Pirttisaaren (2002) pro gradu -työ romanin partisiippien morfologiasta on perusteellinen kuvaus Suomen romanin partisiipeista, mutta sisältää myös runsaasti muuta tietoa verbiopista ja leksikosta yleensäkin. Helena Pirttisaari on lisäksi julkaissut verbimorfologiasta useita artikkeleita (2003, 2004b, 2005), ja hänellä on tiettävästi tekeillä samasta aihealueesta myös väitöskirja.

Käytännössä morfosyntaksin tutkimus on painottunut vahvasti morfologiaan, ja syntaksia on tutkittu vain vähän. Valtonen (1968) ja Hedman (1996) tarkastelevat kielen eräitä morfosemanttisia ominaisuuksia ja Koivisto (1987) pintapuolisesti sanajärjestyttä. Brandt-Taskinen (2001) kuvaa eräiltä osin verbikomplementteja ja Pirttisaari (2002) perusteellisesti etenkin kielen partisiippien syntaktisia ominaisuuksia. Syntaksintutkimuksen perustaa luomaan on 1.1.2007 aloitettu Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa nelivuotinen Suomen romanin lauseoppia -hanke, jonka päätavoitteena on luonteeltaan *Suomen romanin äänne- ja muotorakenne* -teosta muistuttava syntaksin kuvaus.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa tutkijana toimiva Henry Hedman on tutkinut mm. romanin salakielifunktiota (2004) ja kielen asemaa. Kielen asemasta ja käytöstä hänelle on valmistumassa laajahko selvitys (Hedman, tulossa), joka perustuu valtakunnalliseen kenttäkyselyyn. Henry Hedmanin vastuulla on ollut tutkimuskeskuksen romanihankkeissa uutena osa-alueena kielipoliittinen seuranta, johon on kuulunut esimerkiksi Euroopan Unionin ja Euroopan Neuvoston vähemmistökielisopimuksen sisällön ja Suomen uuden kielilain arviointia.

2.2 Kielenhuolto 1990- ja 2000-luvulla

Aktiivinen kielenhuolto ja voimakkaat pyrkimykset kielen säilyttämiseksi ja kehittämiseksi kirjakieleksi alkoivat 1960- ja 1970-lukujen taitteessa, jolloin kielen käytön vähenemisestä alettiin olla huolissaan. Opetusministeriön Mustalaiskielen ortografiakomitean tehtävistä yksi oli laatia romanikielelle helppolukuinen ortografia ja sen pohjalta normatiivi sanasto (1971). Vuodesta 1997 lähtien romanikielen huollosta on vastannut ensi sijassa romanikielen lautakunta, jonka tehtävänä on päättää romanikielen käyttöä koskevista periaatteellisista ja yleisluonteisista suosituksista.

Suomessa ainoana romanikielen kielenhuoltoelimenä lautakunnan työstä suurin osa liittyy kielen standardisointiin, jonka osina ovat kodifikaatio ja kieleen vaikuttavien erilaisten sosiaalisten, psykologisten ja pedagogisten aspektien tunnistaminen. Kodifikaatio nojautuu kielen rakenteen analyysiin, joka on ydinlingvististä perustutkimusta. Kodifikaatiotyön tuloksena on tähän mennessä luotu 22 suositusta, joista valtaosa koskee kielen muotorakenteen normittamista. Työtä hankaloittaa kielellisen variaation sallivuus romanissa (vrt. Pirttisaari 2002 jne.), kun hyvinkin varioivista muodoista ja rakenteista joudutaan priorisoimaan jotakin kieltä normitettaessa. Kodifikaatio edellyttää monesti valintaa innovaatioiden ja konservatiivisuuden välillä eli valintaa kielijärjestelmänä ehkä jo osin hajonneen, mutta kieliyhteisön tunteman kielen, ja jonkin systeemisesti ehjemmän, mutta nykykielestä jo paljonkin poikkeavan vanhemman tunnetun kielenmuodon välillä (vrt. Pirttisaari 2002 jne.).

Sanaston kehittämiseen on pyritty kiinnittämään runsaasti huomiota lautakuntatyössä, koska leksikosta puuttuu runsaasti nyky-yhteiskunnassa tarvittavaa sanastoa, mm. tekniikan, koulutuksen ja eri hallinnonalojen termistöä. Tekeillä on uudissanasto, jota koostaa Henry Hedman. Lautakunta on myös pyrkinyt vuosittain järjestämään romanikielen opettajille seminaarin yhdessä Opetushallituksen romaniväestön koulutusyksikön kanssa.

Kielenhuollon tehtävät, kuten puhelinneuvonta, tekstintarkistus ja -huolto sekä normista tiedottaminen esimerkiksi romaneille suunnatuissa lehdissä ovat myös osana Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen romanikielen tutkijoiden työkenttää.

Kielenhuoltoon on vahvasti kytköksissä romanikielen elvytyshanke (2005–2007). Suomen Kulttuurirahaston ja Svenska Kulturfondetin rahoittama elvytyshanke on Elämä ja valo ry:n hallinnoima yhteistyöprojekti, johon Kotuksesta osallistuu kouluttajana Henry Hedman. Osana hanketta on perustettu romanikielisiä kielikerhoja eri puolille maata, järjestetty leirejä ja retrettejä, joiden aikana on puhuttu vain romanikieltä.

3 Tulevaisuuden tarpeet

Romanikielen tutkimuksen ja etenkin sen huollon resurssit ovat Suomessa vahvasti keskittyneet Kotimaisten kielten tutkimuskeskukseen. Tutkijoiden ja tutkijamusten vähälukuisuuden vuoksi ei oikein voi puhua suomalaisesta romanilingvistiikasta samassa mielessä kuin esimerkiksi fennistiikasta. Toimivan ja monipuolisen tutkijayhteisön luominen Suomen romanikielelle on tulevaisuuden haaste, jonka toteutumismahdollisuuksiin vaikuttaa osaltaan kielen yhteisöllinen luonne. Tällä hetkellä romanikieltä ei voi opiskella Suomessa korkeakoulutasolla, vaikka muutamat yleislingvistit ovatkin perehtyneet kieleen omatoimisesti ja peruskursseilla, joita Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitoksella on järjestetty kahdesti. Mahdollisuus romanikielen yliopisto-opintoihin on

kuitenkin kielen tutkimuksen ja huollon jatkuvuuden ja laajenemisen kannalta välttämätön.

3.1 Tutkimus

Suomen romanin äänne- ja muotorakenne (Granqvist, painossa) sisältää kielen fonetiikan, fonologian ja morfologian peruskuvauksen, mutta on myös paljolti luonteeltaan tulevaa tutkimusta perusteleva. Teoksen yhtenä tavoitteena on ollut nostaa esiin relevantteja tutkimuskysymyksiä myöhemmin tarkasteltaviksi. Kokeellisfoneettinen kuvaus on tentatiivinen ja edellyttäisi täsmennyksiä laajempien aineistojen avulla. Romanien puheen prosodisten piirteiden tiedetään poikkeavan pääväestön puheesta, mutta eroja ei ole tähän saakka kyetty dokumentoimaan. Nyt aloitetun lauseoppihankkeen tuloksena laadittava teos tulee muistuttamaan luonteeltaan paljolti *Suomen romanin äänne- ja muotorakennetta*, jolle se on temaattista ja metodologista jatkoa.

Suomen romani sallii valtavasti maantieteellistä, sosiolektaalista, idiolektaalista ja vapaata vaihtelua, jonka laadun ja perusluonteen selvittäminen on tulevan tutkimuksen hyvin keskeinen tehtävä. Variaation perusteellisella tarkastelulla on merkitystä paitsi tarkentamassa tähän asti saavutettuja tutkimustuloksia, myös tukemassa kielenhuollon päätöksentekoa. Synkroninen variaatio indeksoi kielen muutosta, jonka suunnan tunteminen auttaa tuottamaan yleislingvisti- sesti arvokasta tietoa kielen vaihtelusta muutoksesta attritiiossa, kielikontaktien vaikutuksesta ja typologisista drifteistä (vrt. Pirttisaari 2002, 2003:512, 2004a, 2005).

Kansainvälisesti on nähtävissä merkkejä tutkimuksen painoalojen muutoksesta kielen rakenteesta, dialektologiasta ja kielikontakteista kielisosiologisempaan suuntaan. Osallistuminen romanilingvistiikassa käytävään kielisosiologiseen keskusteluun ja laajempi verkostoituminen ovat suomalaisen romanikielen tutkimuksen yhtenä haasteena, jonka toteuttamien edellyttää kuitenkin vastaavia resursseja ja/tai priorisointia. Tätä kirjoitettaessa Granqvistilta on ilmestynyt yksi luonteeltaan kielisosiologinen artikkeli (Granqvist, 2006), ja tekeillä on toinen. Henry Hedmanin (tulossa) selvitys kielen käytöstä ja kieliasenteista on valmistuessaan arvokas kontribuutio kielisosiologiseen tutkimukseen.

Suomen romanin sosiolingvistiikkaa ei ole tutkittu; sosiolingvistiikka onkin yksi niistä kielitieteen osa-alueista, joille tulevaisuudessa olisi syytä voida kohdentaa resursseja. Tulevan tutkimuksen tulisi selvittää sitä, millaista sosiolingvististä stratifikaatiota romanissa on ja minkä kielellisten muuttujien kautta sitä voidaan mallintaa. Kielenkäyttöön vaikuttavat sosiolingvistiset tekijät ovat luultavimmin erilaisia kuin esimerkiksi Fasold (1993) ja Hudson (1982) ovat osoittaneet englannista ja Nuolijärvi (1986) suomen murteista, koska romaniyhteisössä keskeisimpinä sosiaalista asemaa määrittävinä tekijöinä ovat ikä ja sukupuoli eikä luokkajakoa työväenluokkaan, keskiluokkaan ja yläluokkaan esiinny samassa mielessä kuin sosiolingvistisissä tutkimuksissa on usein käytetty, vaik-

ka eri romanisukujen arvoasema vaihtelee. Romanian diskurssiin ja heidän käyttämiinsä retorisiin keinoihin liittyy paljon kysymyksiä, jotka muodostavat arvokkaan aihekokonaisuuden tulevalle tutkimukselle. Diskurssin tutkimukselle Kotimaisten kielten tutkimuskeskus tarjoaa hyvät puitteet, koska puheentutkimus on nykyisellään tutkimuskeskuksen tärkeä painoala.

Puhuttu romani on ehdottomasti primaarinen tutkimuskohteena. Tutkimus tarvitsee pohjakseen kielenainesta, jonka vuonna 2000 aloitettua keruuta tulisi jatkaa. Lisäresursseja tarvittaisiin jo olemassa olevien nauhoitteiden litterointiin ja uuden aineistoon keruuseen ja prosessointiin.

Tutkimustulosten raportointi on valtaosin luonteeltaan teoreettista ja kielen ammattilaisille suunnattua. Tutkimuksen käytännön sovelluksiin johtavaa puolta tulisi kehittää siten, että lisäksi populaarimpaa materiaalia tuotettaisiin kielenhuollon toimijoiden, oppimateriaalien laatijoiden ja kielen opettajien tarpeisiin. Tutkimuksen kytköstä sekä romanikielen muihin toimijoihin että kieliyhteisöön tulee vahvistaa, jotta vähät resurssit voitaisiin mahdollisimman hyvin kohdentaa siten, että myös kielen käyttäjät hyötyvät tehokkaasti tutkimustuloksista. Erittäinä tavoitteena voidaan pitää toimivan ja kaksisuuntaisen dialogin aikaansaamista, jotta tutkijat tunnustaisivat kielenkäyttäjien tarpeet ja voisivat tarjota heille oikeanlaisia välineitä kieliongelmien ratkaisemiseen.

3.2 Kielenhuolto

Kielenhuollon tehtävät ja tarpeet ovat neljänlaisia: 1) kielen standardisoinnin jatkaminen ja tehostaminen siten, että kielen kirjallinen käyttö, oppimateriaalien laadinta ja opettaminen helpottuvat; 2) tehokas tiedottaminen työn tuloksista siten, että kielelle luotava standardi saadaan nopeasti kieliyhteisön tietoon; 3) osallistuminen kielenkäyttäjien motivointiin ja erilaisiin revitalisatiopyrkimyksiin; 4) kielipoliittinen seuranta. Oppimateriaalituotanto ei varsinaisesti kuulu Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen tehtäväkenttään, mutta kielen asiantuntemus on nykyisin keskittynyt siinä määrin tutkimuskeskukseen, että tutkijoiden osallistuminen oppimateriaalihankkeisiin vähintään asiantuntijoina on perusteltua. Eritasoisten oppikirjojen ohella olisi tarpeen tuottaa myös multimedia- ja videoaineistoa paremmin motivoimaan etenkin nuoria kielen käyttöön.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen romanikielen voimavaroista valtaosa on kohdistettu kielentutkimukseen. Romanikielen lautakunnan sihteeri- ja valmistelutöitä lukuun ottamatta, jotka ovat jatkuva toiminto, kielenhuollon tehtäviä on suoritettu vain sikäli kuin tutkimustyöltä on jäänyt aikaa.

3.3 Koulutus

Romanin kouluopetuksen vähäisyyteen on useita syitä, joista yhtenä on koulutettujen opettajien puute. Tätä puutetta on pyritty korjaamaan opettajien

täydennyskoulutuksen avulla, jota Opetushallitus/Romaniväestön koulutusyksikkö on vuosittain järjestänyt yhteistyössä Heinolan koulutuskeskuksen kanssa. Kymmenen romanin opettajaa kävi vuonna 1992 kaksivuotisen vieraskielisten lasten äidinkielen opettajien koulutuksen. Lisäksi Opetusministeriö on hyväksynyt ammattitutkintolain tarkoittamaksi tutkinnoksi romanikulttuurin ohjaajan ammattitutkinnon, joka järjestetään näyttötutkintona. Ensimmäinen romanikulttuurin ohjaajan koulutus käynnistyi Järvenpään seurakuntaopistolla syksyllä 2003.

Toimenpiteet uusien opettajien kouluttamiseksi eivät kuitenkaan ole olleet riittäviä, vaan tulisi pyrkiä järjestelmällisen yliopistotasaisen romanikielen opettaja- ja tutkijakoulutukseen luomiseen. Tässä tehtävässä Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksella voisi olla keskeinen rooli romanikielen asiantuntijalaitoksena.

Kirjallisuus

Aalto, Pentti 1977. Zur Geschichte der Erforschung des finnländischen Zigeunerndialekts. Ks. Knobloch, Johann & Inge Sudbrack (1977, toim., 61–72.).

Bakker, Peter & Hristo Kyuchukov 2000, toim. *What is the Romani language?* Centre de recherches tsiganes. Hertfordshire: University of Hertfordshire Press.

Brandt-Taskinen, Pia 2001. Suomen romanikielen verbikomplementit. Pro gradu -työ. Helsingin yliopisto.

Fasold, R. W. 1972. *Tense marking in Black English*. Center for Applied Linguistics.

Ganander, Kristfrid 1780. Undersökning om De så kallade TATTERE eller Zigeuner, Cingari, Bohemiens, Deras härkomst, Lefnadssätt, språk m.m. Samt om, när och hwarest några satt sig ner i Swerige? Käsikirjoite. Tukholma: Vitterhetsakademien.

Granqvist, Kimmo 1997. *Suomi-romani-sanaluettelo*. Helsinki. Moniste.

— — 1999a. Vowel Harmony in Finnish and Finnish Romani. *SKY Journal of Linguistics* 12: 27–44.

— — 1999b. Notes on Finnish Romani Phonology. *Grazer Linguistische Studien* 51: 47–63.

— — 1999c. *Suomen romanikielen käänteissanasto. Reverse Lexicon of Finnish Romani*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 111. Helsinki.

— — 2001a. Suomen romanikieli. *Kielikello* 1: 4–8.

— — 2001c. Suomen romanikielen puolivokaali /j/ ja puolivokaalin muodostukseen liittyvät morfonologiset prosessit. XXVIII *Kielitieteen päivät. Jyväskylässä 17.–19.5.2001. Esitelmien tiivistelmät*.

- — 2006. (Un)wanted institutionalization: the case of Finnish Romani. *Romani Studies*, Series 5, Volume 16, No.1. 43–62.
- — painossa. *Suomen romanin äänne- ja muotorakenne*. Suomen Itämaisen Seuran suomenkielisiä julkaisuja XX. Helsinki: Suomen Itämainen Seura ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Granqvist, Kimmo & Henry Hedman 2003. Suomen romanin nominimorfologiaa. *Virittäjä* 4: 482–507.
- Granqvist, Kimmo & Helena Pirttisaari 2003. Suomen romanin leksikaalisista kerrostumista ja niiden fonologisista ja morfologisista prosesseista. *Puhe ja kieli* 23: 1: 25–41.
- Grönfors, Martti, Kari Virolainen, Tuula Åkerlund & Paavo Lounela 1997. Suomen romaniväestö: ohoitettu kulttuuriryhmä. Ks. Pentikäinen, Juha & Marja Hiltunen (1997, toim.), 149–84).
- Hancock, Ian 1979, toim. Romani Sociolinguistics, *International Journal of the Sociology of Language* 19. The Hague: Mouton.
- Hedman, Henry 1996. *Sar me sikjavaa romanes. Romanikielen kielioppiopas*. Jyväskylä: Opetushallitus.
- — 2004. Suomen romanikieli salakielenä. Ks. Nenonen, Marja (2004, toim., 42–8).
- — tulossa. Suomen romanin käyttö -selvitys.
- Holzinger, Daniel 1995. *Romanes (Sinte)*. Languages of the World/Materials 105. München: Lincom Europa.
- Hudson, R. A. 1982. *Sociolinguistics*. Oxford: Cambridge University Press.
- Jussila, Raimo 1997. Den finländska romanin och dess ordböcker. *LexicoNordica* 4: 75–81.
- Knobloch, Johann & Inge Sudbrack 1977, toim. *Zigeunerkundliche Forschungen I*. Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, Sonderheft 42. Innsbruck: AMÖ.
- Koivisto, Viljo 1987. *Rakkavaha romanes. Kaalengo tsimbako sikjibosko liin*. Ammattikasvatustutkimuskeskus – Valtion painatuskeskus: Helsinki.
- — 1992. Tutkimus Suomen romanikansan ammattiteistä ja niissä tapahtuneista muutoksista. Pro gradu -työ. Helsingin yliopisto.
- — 1994. *Romano-finitiko-englanti laavesko liin. Romani-suomi-englanti sanakirja. Romany-Finnish-English Dictionary*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 74. Helsinki: Painatuskeskus.
- — 2001. *Suomi-romani -sanakirja. Finitiko-romano laavesko liin*. SKST 811, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 117. Helsinki: SKS ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

- — 2002. *Drabibosko liin*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 120. Helsinki.
- — 2003. Katsaus romanikielen opetukseen 1970-luvulla Suomessa. *Latšo diives* 1: 18–20.
- Kopsa-Schön, Tuula 1996. *Kulttuuri-identiteetin jäljillä. Suomen romanien kulttuuri-identiteetistä 1980-luvun alussa*. Helsinki: SKS.
- Matras, Yaron 2002. *Romani. A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Miklosich, Franz. 1872–80. *Über die Mundarten und Wanderungen der Zigeuner Europas X–XII*. Wien: Karl Gerold's Sohn.
- Mustalaiskielen normatiivi sanasto*. Eripainos Mustalaiskielen ortografiakomitean mietinnöstä 1971: A 27. Moniste. Helsinki.
- Nenonen, Marja 2004, toim. *Papers from the 30th Finnish Conference of Linguistics, Joensuu, May 15–16, 2003*. Joensuu: University of Joensuu.
- Nuolijärvi, Pirkko 1986. *Kolmannen sukupolven kieli. Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 436. Mänttä.
- Pentikäinen, Juha & Marja Hiltunen 1997, toim. *Suomen kulttuurivähemmistöt*. Suomen Unesco-toimikunnan julkaisuja No 72. Helsinki: Yliopistopaino.
- Pirttisaari, Helena 2002. Suomen romanin partisiippien morfologiaa. Pro gradu -työ. Helsingin yliopisto.
- — 2003. Muutos ja variaatio Suomen romanin verbien taivutustyypeissä. *Virittäjä* 4: 508–28.
- — 2004a. Contact-induced changes in Finnish Romani. Luettu 9.8.2004. <http://www.ling.helsinki.fi/kielitiede/20scl/abstracts.shtml#Pirttisaari>.
- — 2004b. Variation and change in the verbal morphology of Finnish Romani. Ks. Nenonen, Marja (2004, toim.), 178–84).
- — 2005. A functional approach to the distribution of participle suffixes in Finnish Romani. *Proceedings of the 6th International Conference on Romani Linguistics*. München: Lincom Europa.
- ROMANI Project Manchester 2006a = History of the Romani language. Origins. http://www.llc.manchester.ac.uk/Research/Projects/romani/files/11_origins.shtml. Luettu 15.9.2006.
- Sampson, John 1926. *The Dialect of the Gypsies of Wales being the Older Form of British Romani Preserved in the Speech of the Clan of Abram Wood*. Oxford: Clarendon.
- Schultz, Karl von 1955. *Huoleton heimo*. Lahti.

- Sundt, Eilert 1852. *Beretning om Fante- eller Landstrygerfolket i Norge*. Christiana.
- Suomen romanit. Finitiko romaseele*. 2000. Sosiaali- ja terveysministeriön esitteitä 1999: 14. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Thesleff, Arthur 1901. *Wörterbuch des Dialekts der finnländischen Zigeuner*. Acta Societatis Scientiarum Fennicae XXIX: 6. Helsinki: Finnische Literatur-Gesellschaft.
- — 1904. *Zigenare*. En inledande öfversikt till det af författaren vid Skansens värfest 1904 anordnade zigenarlägret. Stockholm: Centraltryckeriet.
- Turner, R. L. 1926. The Position of Romani in Indo-Aryan. *Journal of the Gypsy Lore Society*, III, V/4, 145–94. Liverpool.
- Valtonen, Pertti 1966. Sanskriittiako, vaiko vain sekakieli? *Kotitiellä* 2: 44–7.
- — 1967. Finnish Gypsy Texts. Edited, translated and annotated, with the help of M. Valtonen, by B. Gilliat-Smith. *JGLS* XLVI/3–4: 82–97.
- — 1968. Suomen mustalaiskielen kehitys eri aikoina tehtyjen muistiinpanojen valossa. Lisensiaatintyö. Helsingin yliopisto.
- — 1979. Trends in Finnish Romani. Ks. Hancock, Ian (1979, toim. 121–5).
- Vehmas, Raino 1961. *Suomen romaniväestön ryhmäluonne ja akkulturoituminen*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja B, osa 81, Turku.
- Åkerlund, Anette 2004. Romaninuorten kieli Suomessa. Ks. Nenonen, Marja (2004, toim., 237–9).
- Åkerlund, Tuula 2002. Oman kielen merkitys romanien kulttuuri-identiteetille. Ks. Laihiala-Kankainen *et al.* (2002, toim., 126–9).